

**რელიგიის ნიშნები პრაქტიკული
საზოგადოების სახელობო საქმიანობაში**

ტრადიციულ საზოგადოებაში ნედლეულის ამოღების შემდგომი მოგების, რიტუალური და სოციალური ყოფის განსაზღვრა ბევრად სცილდება უბრალოდ მადნის მოპოვების პროცესებს. წარმოება პირდაპირპროპორციულია მწარმოებლის და დამკვეთის მენტალურ-სოციალური ურთიერთობებისა, სადაც დიდი მნიშვნელობა აქვს საზოგადოების რელიგიურ ფაქტორს. მადანმოპოვებელთა კოლექტივები დღემდე გარკვეულ წმინდანებს სამთო საქმიანობაში მფარველებად მიიჩნევენ და გარკვეულ ტრადიციულ რიტუალებსაც ასრულებენ მათი კეთილგანწყობის მოსაპოვებლად [20.119]. საყდრისის მაღარო და ძეძვების სახელოსნო სადგომის აღმოჩენები გვაძლევს გადავხედოთ სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებულ ადრე ბრინჯაოს ხანის მოსახლეობის საქმიანობის უკვე მიღებულ, აღიარებულ ჩვევებს და გარკვეული ცვლილებები შევიტანოთ შეხედულებებში, რომლის მიხედვითაც მტკვარ-არაქსის კულტურის კუთვნილი საზოგადოება მკაცრად მიწათმოქმედ-მესაქონლე ერთობად არის წარმოდგენილი და აქცენტები გადავიტანოთ სახელობო დარგების ჩამოყალიბებაზე, კონკრეტულად, ლითონწარმოებაზე, რომელიც უკვე მათი საქმიანობის გამოკვეთილი, ცალკე მდგომი დარგია. ყურადღება გავამახვილოთ ლითონის, ოქროს, მოპოვება-დამუშავების პრობლემებზე. სამთო საქმიანობა რომ უკვე გამოკვეთილი სახელობო დარგია, ამაზე მეტყველებს საყდრისის სამთო ობიექტზე არქეოლოგიური კვლევების პროცესში გამოკვეთილი მთელი რიგი ნიუანსები, რაც მანამდე, სხვა შემთხვევებში, საყ-

დრისის აღმოჩენებამდე, არ შეგვხვედრია. არქეოლოგიური აღმოჩენების შედეგები საყდრისში გვაიძულებს ახლებურად შევხედოთ 5000 წლის წინანდელ სამთო-მომპოვებელთა წესჩვეულებებს და დავსვათ მთელი იგი კითხვები: რამდენად შეგნებული და არა სპონტანური ხასიათი ჰქონდა მელითონეობას მტკვარ-არაქსის ხანის საზოგადოებაში და შეგვიძლია თუ არა განესაზღვროთ ის თავისებურებები, რაც ამ ქმედებებს რელიგიურ და სულიერ თვისებებს მიანიჭებდა [11.19; 20.119]? გამომდინარე აქედან, საყდრისის აღმოჩენების პარალელურად აქცენტები გაკეთდა გარკვეულ ნიშან-თვისებებზე, რათა გასაგები გამხდარიყო, თუ რა როლს თამაშობდა მელითონე საზოგადოების ყოფის ყოველდღიურობაში რელიგიური და სულიერი აზროვნება, რისი მოლოდინები ჰქონდა პრეისტორიულ სამთოელს სამუშაოს დანყების პროცესებში და როგორ გამოხატავდა იგი უზენაესი მფარველებისადმი, თუ მსგავსი ობიექტი არსებობდა, მაღლიერების გრძნობას.

საყდრის-ძეძვების კომპლექსი მიეკუთვნებოდა პრეისტორიული სამყაროს ოქროს მომპოვებელ უმნიშვნელოვანეს მსოფლიო მნიშვნელობის ძეგლს. მრავალწლიანი ეტაპობრივი კვლევების შედეგად, ქართულ-გერმანულმა სამეცნიერო ჯგუფმა მტკვარ-არაქსის კულტურის მელითონეობაში როგორც ეკონომიკური, ისე სოციალური ასპექტების შემცველი უმნიშვნელოვანესი მონაცემები მოაგროვა [12; 15; 18; 20]. არქეოლოგიური კვლევების პარალელურად, სამეცნიერო ჯგუფმა ჩაატარა სხვადასხვა ტიპის მრავალი კვლევა (ლაბორატორიული, სამთო, ექსპერიმენტული და სხვ.) მუშა პროცესების სურათის აღდგენის მიზნით [17.103-138]. სამთო საქმიანობისათვის განკუთვნილი სამუშაო იარაღების შესწავლამ მოგვცა შესაძლებლობა თანმიმდევრულად აღდგენილიყო მელითონეთა საქმიანობის უწყვეტი ჯაჭვი, მადნის მოპოვებიდან მოყოლებული, მისი დაფქვა-რეცხვით დასრულებული. კვლევები პარალელურად ითვალისწინებდა

სამთოელთა დასახლების მოძიებას, სადაც ამოღებული ნედლეულის საბოლოო გადამუშავება და მისი პროდუქტად ქცევა უნდა მომხდარიყო. საყდრისის მალაროდან 2 კმ-ზე მიგნებულ იქნა თანადროული დასახლება და სამარხთა ჯგუფები, რომელთა მასალაც საყდრისის აღმოჩენებს აზრობრივად ებმოდა. გაირკვა, რომ შრომატევადი საქმის უდიდესი ნაწილი, ოქროს მადნის დაქუცმაცება-დაფქვა, სწორედ ძეძვების ტერიტორიაზე წარმოებდა. ძეძვების სამთოელთა სადგომი-ნამოსახლარი განსხვავებულია მტკვარ-არაქსის კულტურის აქამდე ცნობილი ნამოსახლარებისაგან. აქ, მინათმოქმედ-მესაქონლეთა სტანდარტული ნამოსახლარებისაგან განსხვავებით, სახელობო იარაღებიდან სახეზეა უმეტესად სამთო საქმიანობისათვის დამახასიათებელი ინვენტარი. შეიძლება ითქვას, რომ ძეძვების ნამოსახლარის (დროებითი სადგომების) ტერიტორიაზე მცხოვრები ადამიანები დაკავებული იყვნენ მხოლოდ ლითონის მოპოვებით და არ მისდევდნენ ინტენსიურ აგარარულ მეურნეობას. ოქროს მოპოვება-გადამუშავება-წარმოება ტექნიკური პროცესების მკვეთრ დეფინიციას და შრომის დანაწილებას გულისხმობს [19.79-81]. საყდრისის გამოკვლეულ მალაროებში ოქროს შემცველი ძარღვების ნიადაგში ჩასვლის მაქსიმალური სიღრმე 30 მეტრამდე აღწევდა. როგორც გაირკვა, უძველესი სამთოელი მიუყვებოდა სწორედ ამ მაღალი შემცველობის ძარღვს, ათავისუფლებდა მას და შედეგად რჩებოდა სწორედ იმ სიფართის შტრეკები, რამხელაც იყო ძარღვი [20.120]. მოგვიანებით ეს გამოთავისუფლებული სივრცეები საგანგებოდ ივსებოდა გადამუშავებული ნარჩენებით [14.97-99; 13.71-77]. პერიოდულად, სიტუაციიდან გამომდინარე, უძველეს სამთოელს ერთხელ გამოტანილი და უკვე გადახარისხებული მასის, გარკვეულ საწარმოო და ყოფით ნარჩენებთან ერთად, უკან, მალაროებში შეტანა უნევს. შტრეკების საგანგებოდ შევსება ე.წ. „საწარმოო ნაგვით“ გათხრების პროცესში არაერთხელ იქნა დაფიქსირებული. რაც შეეხება შევსების სახეს – მას არ ჰქონდა

ტექნიკური (შახტის სტაბილიზაცია, ნაგვის დაბინავება) ხასიათი. საყდრის-ყაჩალიანის გეოლოგია მყარი ქანებით იყო წარმოდგენილი და ნებისმიერი შევსება ოქროს ძარღვების გამოლევა-დამუშავების პროცესში მხოლოდ ხელის შემშლელი უნდა ყოფილიყო. გამომდინარე აქედან, ერთხელ უკვე გამონგრეული ქანის არამომგებიანი მასის ხელმეორედ მოხვედრა მაღაროებში, სხვა კულტურულ ნაგავთან ერთად, მიზანმიმართული ქმედება უნდა ყოფილიყო. მას, როგორც ჩანს, პერიოდულად მიმართავდა პრეისტორიული სამთოელი, რათა შეექმნა გარკვეული მყარი პლაცდარმები მიუწვდომელი მონაკვეთებიდან ოქროს ძარღვის სრულფასოვნად გამოლების მიზნით. მსგავსი პლაცდარმების მოსაწყობად სწორედ ამით უნდა აიხსნას მსგავს ფენებში ინერტულ მასალასთან ერთად კერამიკის ფრაგმენტებისა და ძვლის იარაღების ჩართულობაც. საყდრისის სამთო-არქეოლოგიური ობიექტის კერამიკა, შრომის სპეციფიკურობიდან გამომდინარე, პირველ რიგში გამოიყენებოდა, როგორც სასმისი ინვენტარი და სითხის მარაგის შემნახველი ჭურჭელი [2.6-29], მაგრამ უკანასკნელმა კვლევებმა მათი მეორადად გამოყენების კვალიც დაადასტურა [3. 2019, სპეკალი №13]. კერამიკის ფრაგმენტების უდიდესი ნაწილი ჩასასვლელების ზედა მონაკვეთებში გვხვდება, რაც საფქვავ-გასამდიდრებელ მოედნებს, სავარაუდოდ, მის ძირითად ადგილსამყოფლად მოგვააზრებინებს, ხოლო მაღაროებში ალტერნატიული, გამძლე ჭურჭლის გამოყენებაზე [2. 6-29] უნდა ვიფიქროთ (მაგ.: ტყავის მათარები და ტიკები). თ. შტოლნერი არ გამორიცხავს მაღაროების ჩასასვლელებთან მონეობილ პირველადი დამუშავების მოედნებზე მონოტონური შრომის შესამსუბუქებლად ალკოჰოლური სასმელის მიღებასაც [20. 121]. რამდენად ვეთანხმებით ამ მოსაზრებას, სხვა საკითხია, მაგრამ, მეორე მხრივ, კოლექტიური შრომის პრაქტიკა, როგორც ბევრი ქვეყნის და მათ შორის ქართული ეთნოლოგიური მასალიდან ჩანს, არცთუ იშვიათად მიდის მცირე ალკოჰოლის და შრომის

მოტივებზე შექმნილი სიმღერების ფონზე. ასეთ ღრმა წარსულში, მაშინ, როდესაც შესაფერისი არგუმენტები არ გვაქვს, მოსაზრების საფუძვლად მხოლოდ ეთნოლოგია თუ გამოდგება. გამომდინარე აქედან, მოსაზრებას ვერც უარყოფთ და ვერც მტკიცების სახით დავადასტურებთ. მოსაზრებას კი, როგორც სამუშაო ვერსიას, ნამდვილად აქვს არსებობის უფლება. მიწის ზევით, მაღაროების ფერდებზე, საფქვაკი და სანაყი ორმოების არსებობა ამოღებული ნედლეულის დახარისხებაზე მიუთითებს. სავარაუდოდ, მაღაროელს მიწის ქვეშ უჭირდა მადნის ხარისხის განსაზღვრა (ოქროს მაღალი თუ დაბალი შემცველობის დადგენა) და სწორედ ამ პროცესებს ემსახურებოდა სამუშაო ობიექტები მაღაროს თითქმის მთელ ზედაპირზე, დედაქანში, ამოღებული საფქვაკ-დასაქუცმაცებელი სანაყი ორმოები (ე.წ. ამბოსები) და ფხვნილადქცეული მადნის გასარეცხი აუზი. ასეთი მიწისზედა პირველადი გადასამუშავებელი სანაყები (ე.წ. ამბოსები) აღმოჩნდა მაღაროს ყველა ჩასასვლელთან. მადნის პირველადი შემოწმება უნდა მომხდარიყო ყველაზე ინტენსიურ სარეცხ-საფქვაკ მოედანზე, რომელსაც კვლევების პროცესში **A** ჩასასვლელი ეწოდა. ყველაზე ნათლად რიტუალების არსებობაზე მიწისქვეშა გამონამუშევრების გალერეებში აღმოჩენილი სამთო იარაღები მეტყველებს. **2005-2011** წლებში მიწისქვეშა არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩნდა უროები, რომლებიც ადგილზე საგანგებოდ დატოვებულის შთაბეჭდილებას ტოვებდა. პირველად მსგავსი შემთხვევა **A** ჩასასვლელის მე-2 შახტის ჩრდ. დას. ნიშის **№25011** შრეში იქნა მიკვლეული. აქ ნაპოვნი იქნა **4** მოზრდილი მთელი (**№3908, 3909, 3910, 3911**) და ერთიც ფრაგმენტული (**№3892**) სანგრევი ურო. თავდაპირველად მთელი უროები გამოუყენებლის შთაბეჭდილებას ტოვებდა. ტრასოლოგიურმა კვლევამ მათზე ნამუშევარი კვალი დააფიქსირა. ამ უროთაგან ორი (**№3909** და **№3910**) გამოირჩევა სიდიდით, **№3010** კი გამორჩეული ფორმისაა. მას, ფორმის ტიპოლოგიური თვალსაზრისით, საყ-

დრისის ტერიტორიაზე ანალოგი არ გააჩნია. უროთა აღმოჩენის ადგილზე, გვერდით, გამონამუშევარი მთლიანად შევსებული იყო სანარმოო ნაგვით. მსგავსი დასაწყობება ინვენტარისა დაფიქსირებული იყო A 1/2 ჩასასვლელის შრე №№24022, 24069-5, ჩასასვლელი A 1/3 შრე №23005 და ბოლოს A 1/2 ჩასასვლელის ჩრდილოეთ უკიდურეს გაფართოებაში, სადაც №24043 შრეში, ძარღვის სრულად ამოღების შემდეგ, დაუტოვებიათ სამუშაო იარაღები. ყველა აღნიშნულ შემთხვევაში ნაპოვნი უროები მოზრდილი ზომისაა და უხმარის შთაბეჭდილებას ტოვებს – აღნიშნავს მკვლევარი [20. 121], რომელიც სამთოელთა სახელობო ჩვევებზე საუბრობს და უროთა დატოვებას დასრულებულ ობიექტზე შესაწირის სახით საგანგებო რიტუალის ნაწილად თვლის. გარდა ქვის ინვენტარისა, მკვლევარი სარიტუალო დანიშნულებისად მიიჩნევს A 1/2 ჩასასვლელის უკიდურეს სამხრეთ ნაპირში ცეცხლის კვალსა და სანარმოო ნაგავს შორის აღმოჩენილ ძვლის იარაღზეც. მსგავს დასკვნას მკვლევარი მაღაროს სტრატეგრაფიულ ჭრილზე დაყრდნობით აკეთებს, სადაც ჩანს, რომ უროთა დატოვება წინ უსწრებს დასრულებული ობიექტის სანარმოო ნაგვით საგანგებოდ ამოვსებას.

რაც შეეხება მადნის სრულფასოვან პროფესიულ დონეზე დამუშავებას, იგი ძეძვების ნამოსახლარის ტერიტორიაზე უნდა განხორციელებულიყო [13. 71-77], სადაც მადნის დაფქვა, როგორც ჩანს, ხდებოდა არა მარტო უშუალოდ სახელოსნო ადგილებზე, არამედ მის გარეთ ეზოებშიც, რაც მადნის ჭარბი ოდენობით და სახელოსნოების გადატვირთვით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული [20.119-120]. ძეძვების ნამოსახლარზე გამოვლენილია რამდენიმე სახელოსნო უბანი (II,2; III,5). აღნიშნულ სახელოსნოებში პირველად ოქროს დნობის პროცესების მტკიცებაა ჭირს, მიუხედავად III,5 უბანზე ნაცრით სავსე ორმოში აღმოჩენილი სადნობი ტიგელისა, რომელშიც დაფიქსირდა სუფთა სპილენძისა და დარიშხანიანი სპილენძის დნობა [20.120]. გა-

მომდინარე აქედან, ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საკვლევ მიმართულებად სადნობი კონცენტრატის მინერალოგიური შემადგენლობა იქცა. ცდებმა აჩვენა, რომ საკვლევად უნდა აღებულიყო ჰემატიტის მაღალი შემცველობის ნიმუშები როგორც საყდრისის სამთო-არქეოლოგიური, ისე ძეძვების სახელოსნო ობიექტებიდან. ამ მხრივ საინტერესო გამოდგა II,8 უბანზე აღმოჩენილი სახლი №4, ცილინდრული ფორმის სტაციონარული, თიხით ამოლესილი ორმო (კერა?) №38046, რომელშიც ჩადგმული იყო ტაფისებური, გვერდშეზნექილი, შეზნექვის ადგილას ხელმოსაკიდშვერილიანი, ბრტყელძირა ტაფისებური ჭურჭელი. სტილისტურად ამ ფორმის ჭურჭელი ძეძვების ნამოსახლარზე ერთადერთია, მსგავსებით კი ყველაზე ახლოს დგას თისელი სერის მტკვარ-არაქსის კულტურის ნიმუშთან [1.110-132]. ჭურჭლის ფსკერის ლაბორატორიულმა კვლევამ ოქროს კვალზე მიგვითითა. ოქროს შემცველი მიკროსკოპული ნაწილაკები კონცენტრატის გარეცხვის შემდეგ უნდა ჩარჩენილიყო ტაფისებური ჭურჭლის ფორებში. ცალკე საკითხია უკვე მწყობრიდან გამოსული ინვენტარის საგანგებოდ კერა-სამსხვერპლოში მოთავსება. ნაგებობა №4-ში პარალელურად აღმოჩენილი იყო უჩვეულოდ დიდი ოდენობის სასრეს-საფევაკი იარაღი. ყოველივე ერთად გარკვეული რიტუალური ცერემონიის აღსრულების შთაბეჭდილებას ტოვებდა [20. 120-121]. მსგავსი მოსაზრება პარალელურ რეჟიმში აჩენს კითხვებს, თუ როდის სრულდება ეს რიტუალი, სამუშაოს დაწყების წინ თუ დასრულებისას? რისთვის სრულდებოდა იგი, მფარველი ღვთაების კეთილგანწყობის მოსაპოვებლად თუ წარმატებით დასრულებული სამუშაოს მადლიერების ნიშნად? აქვს თუ არა მსგავს შემთხვევებს ადგილი სხვა ცნობილ სამთო-მომპოვებელ ობიექტზე? თუ აქვს, რა სახისაა ისინი? დავინწყით თანმიმდევრულად მოპოვების პროცესებით:

როგორც კვლევებმა გვიჩვენა, საყდრისის მაღაროს სეზონური გამოყენების სახე უფრო აქვს, ვიდრე მისი მთელი წლის განმავლობაში აქტიური ექსპლუატაციისა. ალბათ ამანაც განსაზღვრა რიტუალების სახასიათო ელემენტების შედარებით მცირე ოდენობით პოვნა-გამოვლენა. უძველესი ფენების დაზიანება უნდა მომხდარიყო ანტიკურ და ადრეფეოდალურ ხანაში, როდესაც სამთოელი დიდი პაუზის შემდეგ კვლავ მიუზრუნდა საყდრის-ყაჩალიანის ობიექტს. ამ შემთხვევაში ძეძვების სახელოსნო სადგომების ინფორმაციები კრავს ყოფაცხოვრების სახასიათო ჩვევების ჯაჭვს, სადაც გარკვეული ურთიერთდამოკიდებულებაა სახეზე ოქროს მოპოვება-დამუშავების პროცესებისა და სოციალური მენტალობის კოლბორაციისა. ამის მაგალითად გამოდგება სახლი №2, სადაც არასრულწლოვანის №7 სამარხი გამართული იყო მადნის დასაფქვავი ორი დიდი დაფის ქვეშ, რომელთაც ხანგრძლივი ფუნქციონირების კვალი ეტყობათ. საფქვავი დაფა უშუალოდ სამარხს ებჯინება ძეძვები II,3-ის ტერიტორიაზე №3 სახლში აღმოჩენილ №5 ქვაყუთის ტიპის სამარხის შემთხვევაშიც. თუ სამარხი №7 გამართული იყო უშუალოდ სახელოსნო ნაგებობაში, №5 სამარხის ერთ-ერთ კედლად გამოყენებული იყო უფრო ადრეული ნაგებობის კედელი. ამ შემთხვევაშიც მადნის საფქვავი ფილების სამარხის კედლებად ან სახურავად გამოყენება შემთხვევითი არ უნდა ყოფილიყო. მკვლევრები მათზე დავირვებით აკეთებენ ერთგვარ დასკვნას: სამარხების უმრავლესობა კოლექტიური სახისაა და მოზრდილ ინდივიდებს ეკუთვნის, გარდა ერთი შემთხვევისა, სადაც მოზრდილებთან ერთად ერთი არასრულწლოვანი განსაკუთრებული პატივითაა დაკრძალული. უმრავლესობა მათგანი (№2 სამარხის გარდა) მტკვარ-არაქსის კულტურის მეორე ნახევრით თარიღდება [13.80-85] და მიაჩნიათ, რომ არასრულწლოვანთა შემთხვევაში უფრო მკვეთრადაა გამოკვეთილი ის რიტუალური ელემენტე-

ბი, რომლებიც საყდრისა და ძეძვებს ერთმანეთთან აკავშირებს. მაგ.: სამარხების არქიტექტურაში მადნის საფეკვაი დაფების ჩართვა, გარდა სამეურნეო დანიშნულებისა, აშკარად რიტუალური ხასიათის უნდა ყოფილიყო. ნათელია, რომ ეს ფილები საგანგებოდ იყო სამარხთა კონსტრუქციაში ჩართული – ასკენიან ავტორები [20. 122-124]. რიტუალზე თვალის მიდევნება შეიძლება ძეძვები II,7 ობიექტზე გამოვლენილი სამეურნეო ორმოს (შრე №37006) მაგალითზეც, სადაც გამომწვარი კერის ფრაგმენტებთან და თიხის ჭურჭელთან ერთად ორმოში აღმოჩნდა მადნის დასამუშავებელი სასრეს-საფეკვაი იარღი (№24123). თიხის ჭურჭლებიდან სახეზეა ცალყურა ხელადა (№24122), ორყურა ქოთან (№24129), დაზიანებული ქოთნი, ყელისა და პირის გარეშე, რომელსაც შემორჩენილი აქვს ყურის მიძერწვის ადგილი (№24121) და სწორკედლა ჯამი (№24123). ჩემი აზრით, ჭურჭელი საგანგებოდ შერჩეული ჩანს. ვარაუდს მიმყარებს ორმოს შიგთავსი. თიხის ჭურჭლის ასორტიმენტიდან სახეზეა ყოფისათვის უპირობოდ აუცილებელი, უმთავრესი სახეობები. სავარაუდოდ, ორმოში მოხვედრამდე ჭურჭელი საგანგებოდ დაუზიანებიათ და პირდალმა ჩაულაგებიათ, რაც ასევე, რიტუალის შემადგენელ ელემენტად შეგვიძლია მოვიაზროთ. მადნის სასრეს-საფეკვაი იარაღების ორმოში აღმოჩენა კი მკვლევრებს აფიქრებინებს, რომ ორმო საყდრისის მაღაროში ოქროს მოპოვების თანადროულია, ოღონდ დაბეჯითებით, თუ როდის შესრულდა რიტუალი, მადნის გადამამუშავებელი სამუშაოების დასაწყისში თუ დასრულების შემდეგ, ამის შესახებ ავტორებს რამის გადაჭრით მტკიცება უჭირთ [20. 123-124]. ძეძვები II,7 უბნის გვერდით, სულ რამდენიმე მეტრში, გამოვლენილ იქნა ახალი მონაკვეთი, რომელსაც პირობითად უბანი II,8 ეწოდა. აქ გამოიკვეთა რამდენიმე სამშენებლო დონე. უბანი ეროზიისა და მღრღნელების საგან იმდენად იყო დაზიანებული, რომ გარკვეული ფენების

რეკონსტრუირება თითქმის შეუძლებელი აღმოჩნდა. რაც მეტ-ნაკლებად სახეზეა, ესაა: სამი სამშენებლო დონე, რამდენიმე სხვადასხვა ფორმის კერით. ამ მონაკვეთს ნაგებობა №4 ეწოდა. ნაგებობის არქიტექტურული ფორმის (მტკვარ-არაქსის კულტურისათვის სახასიათო წრიული, ოვალური თუ მომრგვალებულკუთხეებიანი) ზუსტი მტკიცება ზემოთ ჩამოთვლილი მიზეზების გამო ძნელია [13. 72-75; 92-97]. შემორჩენილია მხოლოდ მისი ზედა მონაკვეთი. სავარაუდოდ, შენობას მაინც წრიული ან ოვალური ფორმა უნდა ჰქონოდა. მისი ფართობი 7X8 მ-ია. ყველაზე კარგად შენობის დასავლეთი ნაწილია შემორჩენილი, სადაც რიყის ქვის სასრეს-საფეკავი იარაღები იყო კონცენტრირებული. აქ ორი შრეა – №38011 და №38017 საყურადღებო. №38011 კულტურული შრე უშუალოდ ქვის ინვენტარს შეიცავდა, ხოლო №38017 მდიდარი იყო კერამიკის ფრაგმენტებით. თავმოყრილი იყო კახა-სასმისების, ჯამების, ხუფების, ქოთნების, დერგების ფრაგმენტები. ამავე უბანზე აღმოჩენილია №38057 შრე, სადაც მიგნებულ იქნა ორმო, რომელიც მადნის სასრეს-საფეკავი ქვის იარაღის სათავსოს წარმოადგენდა. საყურადღებოა ნაგებობა №4-ში, ცილინდრულ კერასთან ახლოს, ორ კოჭისებური ფორმის სადგარს შორის, საგანგებოდ ჩადგმული მცირე ზომის სამყურა ჭურჭელი, რომელიც სანახევროდ შეესებული იყო ნმინდად დაფქული ჰემატიტით. სამწუხაროდ, იგი არ შეიცავდა ოქროს და მისთვის პრაქტიკული დანიშნულების მიწერა ფაქტობრივად გამორიცხულია. კერაში, როგორც აღვნიშნეთ, ჩადგმული იყო გვერდშეზნექილი ტაფისებური ჭურჭელი, რომლის ფსკერზეც ოქრის ნაწილაკები დაფიქსირდა. იმავდროულად, ნაგებობა №38016-ის შრიდან აღებული მიწის სინჯების ანალიზების მიხედვით, ოქროს მადნის დაფეკვა-დამუშავება სწორედ ამ ნაგებობაში წარმოებდა. ის, რომ პიგმენტი სიტუაციურად ოქროს წარმოებასთანაა კავშირში და მოპოვება-დამუშავების პროცე-

სების თანადროულია – უდავოა. მათ შორის არსებული სოციალური ურთიერთდამოკიდებულება სახეზეა. მკვლევართა აზრით, სახეზეა ოქროს დამუშავების მთელი ხაზი – დაფქვიდან მოყოლებული, გამოთავისუფლებულ, გარეცხილ პიგმენტამდე. ამ პროცესების მიზმა კერა-სამსხვერპლოსთან კი ხარკია მელითონეთა მფარველი ღვთაებებისადმი გაღებული, რაც მათი შემდგომი საქმიანობის წარმატების გარანტი უნდა ყოფილიყო.

რიტუალური თვალსაზრისით საინტერესოა ნაგებობა №5. მას ნაგებობას ვერც დავარქმევთ. იგი წრიული, დიდი ზომის, რიყის ქვებით მოგებული პლაცდარმა-კონსტრუქციაა, ცენტრში დიდი შვერილებიანი კერით (ნახაზი, ფოტო). აქვე, მოედნის მიღმა, მიბჯენით გამართულია სამარხები (№8, 9), რომელთაგან №9 სამარხი მცირე დრომოსიანი აკლდამაა, სადაც ოთხი მიცვალებული იყო დაკრძალული. სამარხი გადახურული იყო გათლილი ბაზალტის ლოდებით, რომელზედაც სამი სასმისი და ერთი ქვის მოზრდილი ურო იდო. რჩებოდა შთაბეჭდილება მიცვალებულის იმ ქვეყნად გასაცილებელი ალაპის რიტუალის შესრულებისა. რაც შეეხება ქვის უროს, იგი ტიპოლოგიურად განსხვავდება საყდრის მსგავსი დანიშნულების იარაღებისაგან, ოღონდ, იგი რომ საგანგებოდაა დატოვებული ადგილზე, ეჭვგარეშეა.

იარაღის საგანგებოდ დატოვების ტრადიცია იგრძნობა III,5 უბანზეც, სადაც აღმოჩნდა ნაცრით სავსე მიწაში გამართული ქურა, რომელშიც ტიგელის ფრაგმენტი და ორი მცირე ზომის ურო იქნა ნაპოვნი. III,1 უბანზე, №3 კოლექტიური სამარხის ირგვლივ, გაითხარა 3 სამეურნეო ორმო, რომლებიც ასევე მადნის საფქვავ-სასრეს იარაღებს შეიცავდა. იყო თუ არა თავიდანვე ეს ორმოები იარაღების დასასაწყობებლად განკუთვნილი, არ ვიცით. შესაძლოა ისინი სამუშაოთა საწყის ეტაპზე დაფქული მასის სასაწყობედ გამოიყენებოდა [19].

2014:100] და მხოლოდ მუშა პროცესის დასრულების შემდეგ მოთავსდა ორმოებში უკვე გამოყენებული იარაღები. სამუშაო მოედნების სიახლოვეს სამარხთა აღმოჩენა შემთხვევითობად არ უნდა ჩავთვალოთ. სავარაუდოდ, ეს განპირობებული უნდა იყოს იმ ტრადიციით, რომელიც თანადროულ საზოგადოებას მკვდართა საუფლოსთან აკავშირებდა [20.125].

არსებობს თუ არა უძველეს მეტალურგ ხალხებთან, მეტალურგიასთან დაკავშირებული რაიმე სახის რიტუალურ წეს-ჩვევათა წერილობითი ან ეთნოლოგიური აღწერა და რა შეგვიძლია ვთქვათ მათ შესახებ დღეს? ვაისბერგერი [22. 27-43], არნოლდი [8. 190], როტენბერგი [17. 149-175], გარდნერი [14. 242] და სხვა მკვლევრები ძველი ეგვიპტელი სამთოელების შესახებ სინაის ნახევარკუნძულზე და აღმოსავლეთის უდაბნოებში ოქროს, ფირუზის, სპილენძის მომპოვებელ საქმიანობებზე და ცხოვრების წესის შესახებ სრული წარმოდგენისათვის გვთავაზობენ თანადროული ტაძრების წარწერებს, სადაც სამთოელები გამოხატავენ მაღლიერება-თაყვანისცემას მფარველი ღმერთების – ხატჰორის [8.222-224] ან ატუმის მიმართ [14. 52]. რაც შეეხება ეთნოგრაფიულ ინფორმაციას: ამერიკის და წყნარი ოკეანის აბორიგენებში, სამთო-მომპოვებელი სამუშაოების დაწყებამდე, დღემდე იცავენ ე.წ. „განწმენდის რიტუალს“, რაც სექსუალურ თავშეკავებაში გამოიხატება. ეს პროცედურა, გვინების მკვიდრთა აზრით, ხელს უწყობდა მარილის საბადოების მოძებნას და წარმატებულ ექსპედიციას. რიტუალის დაცვას აკონტროლებდა ზედამხედველი, რათა თავიდან აეცილებინათ „საფრთხეები“. დაცვის კონტროლი ევალებოდა ყველაზე გამოცდილ და მცოდნე მომპოვებელს [21. 144- 258; 10. 96-121]. თავისებურ მარხვას იცავდნენ დაკოტის (მინესოტის შტატი) აბორიგენი ინდიელები პიპერსტონის (კალინიტის) ცნობილ კარიერში რიტუალური ჩიბუხების დასამზადებლად საჭირო ქვის ნედლეულს მოპოვებისას. „კარიერის მცველთა“

კეთილგანწყობის მოსაპოვებლად, ადგილობრივები საჭმელს და თამბაქოს სწირავდნენ წმინდა სულებს. აღსანიშნავია ისიც, რომ პიპერსტონის ქვისაგან დამზადებული ჩიბუხები ყოველდღიურობაში არ გამოიყენებოდა. მათ რელიგიური და სოციალური (ზავის დადება, შერიგება, მოლაპარაკების დასტური) დატვირთვა ჰქონდათ და განსაკუთრებული შემკულობითაც გამოირჩეოდა (მცენარეული მოტივები, ტოტემთა გამოსახულებები). მსგავსი ჩიბუხის მფლობელი საზოგადოების გამორჩეული წევრიც იყო [9. 144-146].

მეტალურგია, კონკრეტულად მჭედლობა, საკულტო ქმედებებამდეა აყვანილი აღმოსავლეთ საქართველოს მთის მოსახლეობის ყოფაში. მის საიდუმლოს დევები, ბოროტი არსებები, ადამიანებს უმაღლეს „ქვეყნის“ ქვეყანაში [7. 13-19]. ვინ არიან დევები, რა ფუნქცია აქვთ მათ ფშავ-ხევსურების რელიგიაში? ეს, ადამიანების მსგავსი, თავიდან ბოლომდე ბალნით დაფარული არსებები, რომელთაც ფეხები უკუღმა აქვთ მიდგმული [6. 166], განსაკუთრებულ საიდუმლოს ფლობენ. დევებმა არ იციან ხვნა-თესვა, მესაქონლეობა, მაგრამ ოსტატი მელითონეები არიან. მათ გამოჭედილ იარაღს მაგიური ძალა აქვს, ორმაგი მოსავალი მოაქვს [6.170]. ადამიანებთან მათი ურთიერთობა წინააღმდეგობრივია, რადგანაც დევებს ლითონის ნაწარმის გამოყენება არ შეუძლიათ და ადამიანებისთვისაც მხოლოდ საზღაურის სანაცვლოდ ჭედენ, მათი მორჩილებაში ყოლის მიზნით. სანაცვლოდ ითხოვენ გამორჩეული სილამაზის ქალს და ადამიანსაც, ღირსებისა და თავმოყვარეობის ფასად, რადგანაც თავად არ ფლობს ლითონის იარაღის დამზადების წესს და მის გარეშე ვერ გადარჩება, დათმობაზე უწევს წასვლა. შიმშილის შიში ათმობინებს ოჯახის წევრს. საბოლოოდ, პერცხვენილი მოკვდავის ფიზიკური გადარჩენის იდეას ჯობნის მორალი. სრულდება პირველი მსხვერპლშენიშვის აქტი, სწირავს გამჩენ ღმერთს გამორჩეულ საკლავს,

თეთრ ხარს [5.119]. უფალიც უგზავნის ღვთისშვილ კოპალას, რომლის დახმარებითაც ადამიანი იძენს თავისუფლებას, ადგილ-სამოსახლოს და, რაც მთავარია, რელიგიას – დევების განადგურების ადგილზე აარსებენ ხატ-ჯვრებს და იქმნება ე.წ. „საყმობი“ [7.17]. რამდენად იღებს ადამიანი სამოსახლოსა და რჯულთან ერთად მელითონის ჩვევებს, ამაზე ანდრეზებში საუბარი აღარ გვხვდება. სამაგიეროდ, ჩემი აზრით, ეს ის პრეისტორიული თანმიმდევრობაა, რა მონაცვლეობითაც აითვისა ადამიანმა სახელობო დარგები, მიწათმოქმედება-მესაქონლეობა-მელითონეობა. გარდა ამისა, ყველაზე შეუცნობელი და რთული ამათგან უკანასკნელი (ლითონის დამუშავება) აღმოჩნდა, რადგან შემოქმედი ღმერთის ნების და საგანგებო შესანიშნავი-გამოსასყიდის გარეშე, მოკვდავებმა მისი დასაკუთრება ვერ შეძლეს.

რაც შეეხება საყდრისისა და ძეძვების ნიუანსების წმინდა რიტუალურ კონტექსტში გააზრებას, გარკვეულ სიფრთხილებთან არის დაკავშირებული. თუ როგორი ფორმა ჰქონდა რიტუალს, ჩვენ შეგვიძლია მხოლოდ ვარაუდის დონეზე წამოვწიოთ განსახილველად. არაა გამოსარიცხი მოსაზრება, რომ ყველა იარაღი, რომელიც იღებდა მონაწილეობას ოქროს შემცველი მადნის დამუშავების პროცესში, იყო წმინდა და სამუშაოს დასრულების შემდეგ მათი ადგილზე დატოვება აუცილებლობას წარმოადგენდა. წინააღმდეგ შემთხვევაში, რატომ დატოვებდა სამთოელი საკუთარ, თითქმის უხმარ იარაღს მალაროებში ან სახელოსნო უბნებზე? კვლევის პროცესებისას ექსპერიმენტი შეეხო სამთო სამუშაო იარაღის დამზადებას. პირველ რიგში ეს ნედლეულის მოძიება, შემდეგ მასზე ტყავის თასმის დასამაგრებელი ღარის ამოჭრა და შემდეგ ქარის დაგებაა. ყოველივე ეს საკმაოდ შრომატევადი საქმე გამოდგა. გამომდინარე აქედან, მსგავსი იარაღების თავმოყრა უკვე მადანგამოლებულ ობიექტზე, მათ განსაკუთრებულობას და მაღლიერების

გამოხატვას უნდა გულისხმობდეს. ყველა ეს ღონისძიება უდავოდ სოციალური ურთიერთობების, საზოგადოების ცხოვრების ამსახველი პრაქტიკისა და რისკების ერთობლიობაა, ამიტომ საყდრის-ძეძვების აღმოჩენების ოქროს მოპოვების პროცესებთან დაკავშირება გარკვეული ცდუნების წინაშე გვაყენებს. ისეთი საკითხები, როგორიცაა მაღლიერების გამომხატველი რიტუალების აღსრულება, საერთო სცენის მხოლოდ ერთი ნაწილი უნდა იყოს – თანამედროვე პრაქტიკაშიც კი, ამა თუ იმ ობიექტის წარმოებაში ჩაშვებას წინ უძღვის საპატიო სტუმრების, ხელისუფლების პირთა დასწრება და განსაკუთრებული ცერემონიის თანხლება – თვლის თ.შტოლნერი [20.127-128]. საყდრის-ძეძვების აღმოჩენების გარკვეული არქეოლოგიური თავისებურებების შესახებ მსჯელობისას ცხადი ხდება, რამდენად მჭიდრო კავშირი აქვს ოქროს მოპოვების პრაქტიკას და გარკვეულ რიტუალებს ძვ. წ. IV ათასწლეულის ბოლოს და III ათასწლეულის დასაწყისის საზოგადოების ყოფაში. ცხადი ხდება, რომ მატერიალიზებული რიტუალები მხოლოდ მცირე ნაწილია იმ საკულტო გამოხატულებებიდან, რომელთაც შესაძლოა ადგილი ჰქონდათ ოქროს მოპოვების ჩვეულებათაგან. უმრავლესობა მათგანი თანდათან, ყოველდღიური ყოფითი ჩვევებიდან უნდა ჩამოყალიბებულიყო. თუ რომელი მათგანი დომინირებდა, დღეს ამის თქმა ჭირს. ჩვენ მხოლოდ შეგვიძლია ვიმსჯელოთ, თუ რომელმა პრაქტიკულმა ჩვევამ განაპირობა რიტუალის ჩამოყალიბება. შეიძლება ეს ყოფილიყო სამთო საქმიანობის სირთულე და მისგან გამომდინარე უსაფრთხო მუშა პროცესის სურვილი, კატასტროფის მაღალი ხარისხი და მოგების მოლოდინი. საყდრისის მაღაროების შემთხვევაში უმთავრესი როლი უსაფრთხო მომპოვებელ სამუშაოებს უნდა ჰქონოდათ. მადნის შემცველი ძარღვის გამოღება თუ ცეცხლის გამოყენება მაღალი რისკის მქონე საქმიანობა იყო. რაც შეეხება შრომის შედეგებს, მისი წინასწარ-

მეტყველება უფრო რთული საქმე უნდა ყოფილიყო და სავარაუდოდ, მთლიანად ღმერთების კეთილგანწყობაზე იყო დამოკიდებული. თუ ამ მოსაზრებებს დასაშვებად მივიჩნევთ, მაშინ აღარაა გასაკვირი სამუშაოთა დასრულების შემდეგ გალერეების გამოყენებული სამთო იარაღებით შევსება და საგანგებოდ შერჩეული ქვის იარაღების დატოვება მადანგამოღებულ ობიექტებზე. ჩემი აზრით, გამომდინარე იქიდან, რომ არანაირი ტექნიკური აუცილებლობა იარაღების დატოვებისა მუშა პროცესში არ არსებობს, რაც გათხრებისას ნათლად გამოჩნდა, ერთადერთი ახსნა რელიგიურ ასპექტებში უნდა ვეძებოთ.

ძეძვების სახელოსნო არეალის II, 8 უბნის №4 სახლში აღმოჩენილი წმინდად დაფქული ჰემატიტი, თ. შტოლნერის აზრით, ერთგვარი განწმენდის რიტუალის ნაწილი უნდა იყოს და მელითონეები მას ტანის შესაღებად იყენებდნენ [20. 230]. ძნელია დაეთანხმო ან, თუნდაც, უარყო მოსაზრება, მაშინ, როცა სხვადასხვა საგანგებო სიტუაციისას ტანის შეღების რიტუალები დღემდე შემორჩენილია აფრიკის, ავსტრალიის და სხვ. აბორიგენი ხალხების ჩვევებში. ასეთ ინიციაციას ლოგიკური არქეოლოგიური ახსნა არ ეძებნება, თუ არ მოვიშველიეთ ეთნოლოგიური ასპექტები. ასევე, ეჭვგარეშეა, რომ ძვ.წ. IV-III ათასწლეულების ქვემო ქართლის მკვიდრთა ყოფაში მელითონება უკვე სოციალიზებული პროფილია და დიდ როლს თამაშობს საზოგადოების ყოველდღიური ურთიერთობების სფეროში. №4 სახლის ინვენტარის ურთიერთკავშირები სოციუმის ძირითად საქმიანობაზე მიგვითითებს და თუ ამ ყოველივეს საყდრისის მალაროებში მიღებულ პრაქტიკასაც დავუმატებთ (გამოთავისუფლებულ გამონამუშევრებში სამუშაო იარაღების დატოვება), მივიღებთ გარკვეულ წესრიგს, რომელიც, ზოგადად, რიტუალების აღსრულებას ახასიათებს და, შესაბამისად, რომ მელითონეთა მფარველი ძალებისადმი მადლიერების გამოხატვის სცენებთან უნდა გვეკონდეს საქმე. კითხვა, თუ რო-

დის სრულდებოდა შეწირვის აქტი, სამუშაოების დაწყებამდე თუ ბოლოს, ისევე ღიად რჩება. №2 სახელოსნო სახლის მაგალითზე, სადაც საფქვავე ფილების ქვეშ აღმოჩნდა ბავშვის სამარხი, შეიძლება ითქვას, რომ დაკრძალვა მოხდა სამუშაოების დაწყების წინ. ანთროპოლოგიური კვლევებით ბავშვის საგანგებოდ შეწირვის სურათი არ დასტურდება [20.130]. თუ დასავლეთ საქართველოს მთიანეთის, კონკრეტულად, ზემო სვანეთის ეთნოგრაფიულ ყოფაში შევეცდებით პარალელის მოძებნას, ვნახავთ, რომ ახალშობილი ან ბავშვი ერთ წლამდე, გარდაცვალების შემთხვევაში, ოჯახის სამეურნეო-სახელოსნო ნაგებობის კუთხეში იკრძალებოდა. შესაძლოა, №2 სახელოსნო ნაგებობის შემთხვევაშიც მსგავს გარემოებასთან გვაქვს საქმე. საყდრის-ძეძვების შემთხვევაში უდავოა ამ ორი ობიექტის რიტუალური ურთიერთკავშირი ოქროს მოპოვება-დამუშავების პროცესში და გვაქვს საშუალება ახლებურად შევხედოთ მელითონეობის ადრეული ეტაპის საზოგადოების ჯერ კიდევ უცნობ ჩვევებს. ამგვარი სახასიათო გამოწვევები გვიბიძგებს მოვიძიოთ პარალელები მტკვარ-არაქსის კულტურის გავრცელების მთელ არეალში, ვეძებოთ კავშირები სამარხებსა და სამოსახლო ობიექტებს შორის, რადგან სამარხები, როგორც წესი, დიდი ხნის განმავლობაში რჩება საზოგადოების ამქვეყნიური ყოფის იმ ქვეყნად გაგრძელების სახედ.

ძეძვების სახელოსნო-სადგომების შესახებ მსჯელობისას მივდივართ დასკვნამდე, რომ აქ ტიპურ ნამოსახლართან არ გვაქვს საქმე. როგორც წესი, მტკვარ-არაქსის კულტურის ნამოსახლარები სამეურნეო ყოფის ინვენტარის (მარცვლეულის სასრეს-საფქვავე-სანაყი იარაღები, ნამგლის პირები, ყოფითი თიხის ჭურჭელი და ა.შ.) მრავალფეროვნებით და სიუხვით ხასიათდება, ამასთან, ძეძვებში არ გვაქვს ნამოსახლარისათვის დამახასიათებელი გამოკვეთილი არქიტექტურა. სახეზეა მხოლოდ არამყარად ნაგები შენობების კონტურები, მინიმალური

ოდენობის ჭურჭელი, კერები, სადგრები, რამდენიმე კაჟისა და ობსიდიანის იარაღი და უჩვეულოდ დიდი რაოდენობის მადნის სასრეს-საფქვავე იარაღი, მადნის სადნობი ქურები და ტიგელები. ყველა ამ მახასიათებლით, ძეძვების უბნის შემსწავლელი მივიდნენ დასკვნამდე, რომ სახეზეა სამთოელთა სეზონური დასახლება, სადაც უშუალოდ წარმოებდა საყდრისის საბადოდან მოტანილი მადნის საბოლოო დაფქვა-დამუშავება (სახლი №1 II, 2/3 უბნიდან, სახლი №4 II, 8 უბნიდან, ნაგებობა №III, 5 უბნიდან). აღმოჩენილი ტიგელები, დასამუშავებელი ქვის იარაღები, თანადროული, იდენტური ქიმიური შემადგენლობის მქონე თიხის ნაწარმი, ამის დასტურია. ცალკე საკითხია, ხდებოდა თუ არა ამ ტიგელებში ოქროს დნობა. სადღეისოდ, სადაც ტიგელში ოქროს დნობა დადასტურდა, ინზერსდორფ-ვალპერსდორფის ტიგელია ავსტრიის ალპებიდან, რომელიც ქრონოლოგიურად ბევრად ჩამორჩება ძეძვების აღმოჩენებს [16. 42-43; 20. 132] და რომაული ხანით თარიღდება. ძეძვების ტიგელების ლაბორატორიული კვლევები ჯერ არ დასრულებულა. ტიგელების დასამზადებლად გამოყენებულ თიხებში ოქროს შემცველობა მაღალია. სავარაუდოდ, ეს არტეფაქტები თვით სამუშაო უბნებზე იყო დამზადებული [4. 57]. მაღალია დარიშხანის შემცველობაც. მკვლევრები (ა. კურსიე, თ. შტოლნერი, ირ. ლამბაშიძე) აქ ერთგვარ მინერალურ ანომალიას – დომეიკიტი-დარიშხანი-სპილენძი – ვარაუდობენ, რომელიც ჰემატიტ-კვარცთან პარაგენეზშია წარმოდგენილი [20. 132-133].

ძეძვები II,8 უბნის №38046 შრიდან ჭურჭლის შიგთავსის ანალიზით, ნიადაგში ოქროს შემცველობა 6,5 C/mln-ს განისაზღვრა. ეს მონაცემი ბევრად აღემატება ნიადაგში დასაშვებ შესაძლო ოდენობას და მკვლევრები ამ კონკრეტულ შემთხვევაში საყდრისის მადნის ნარჩენებზეც საუბრობენ [19. 89-91, 105-106]. ოქროს საშუალო შემცველობა მაღალი აღმოჩნდა

ძეძეები II,3, III,2, III,5 და II,8 უბნების სახელოსნოების შიდა სივრცეში აღებული სინჯებიდანაც. სახელოსნო უბან III,5-ის იატაკზე ორი შრე გამოიკვეთა. ერთი მუქი №33038 და მეორე №33039. პირველი შრე (33038) ოქროს ოთხჯერ უფრო მაღალი შემცველობით ხასიათდება, ვიდრე მეორე. საანალიზო ეგზემპლარების სანდოობისათვის ნიმუშების აღების დროს მინიმუმამდე იქნა დაყვანილი დაბინძურების ალბათობა. გამომდინარე აქედან, ანალიზების სანდოობაში ეჭვის შეტანა არასწორი იქნება. სახელოსნოების სხვადასხვა მონაკვეთზე აღებულ იქნა 21 სინჯი, რომელთა საფუძველზე დასტურდება ადგილზე მადნის დაფქვა-დამუშავების პროცესები. სახელოსნო მოედნების მიღმა აღებულმა სინჯებმა ბუნებრივ ნიადაგში ოქროს შემცველობა გამოიჩინა. ამრიგად, მოედნებზე ეჭვგარეშეა, რომ მართლაც ხდებდა მადნების დაფქვა-დამუშავება. საერთო ჯამში, არ არსებობს არანაირი სამეცნიერო წინაპირობა, რომ ძეძეების მტკვარ-არაქსის კულტურის კუთვნილი ნაგებობები საცხოვრებელ შენობებად მოვიაზროთ და გამოვრიცხოთ მათი მელითონეობის სახელოსნო ფუნქციები, სადაც სამუშაო იარაღების თუ საწარმოო ნარჩენების განსაკუთრებული წესით დასაწყობება უდავოდ გარკვეული წეს-ჩვეულებების არსებობის დამადასტურებელი უნდა იყოს.

ლიტერატურა – REFERENCES

1. გოგოჭური გ., ორჯონიკიძე ალ., თისელი სერის მტკვარ-არაქსული კულტურის ნამოსახლარი და სამაროვანი. ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანი სამხრეთ კავკასიის მილსადენი და არქეოლოგია საქართველოში, თბილისი, 2010.
2. ოთხვანი ნ., ღამბაშიძე ი., შტოლნერი თ., იანსენი მ., ადრე ბრინჯაოს ხანის კერამიკა საყდრისის მაღაროსა და

- ძეძვეების ნამოსახლარიდან, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე VI (51-B), თბილისი, 2015.
3. ოთხვანი ნ., მტკვარ-არაქსის კულტურის ლოკალური განვითარების თავისებურება საყდრისის მაგალითზე, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის რეცენზირებადი ბილინგვური ჟურნალი, სპეკალი, №13. 2019. ISSN 1987-8583, www.spekali.tsu.ge
 4. ომიადე ს., საყდრისის საბადოს მინერალოგიურ და პეტროლოგიური ანალიზი, სამაგისტრო ნაშრომი, ხელმძღვანელები: პროფ. ბეჟან თუთბერიძე, პროფ. ანდრეას ჰაუპტმანი, თბილისი, 2010.
 5. ოჩიაური ალ., თქმულებები ხეცურულ ღვთაებათა და ღვთისშვილთა შესახებ, თბილისი, 1938.
 6. ოჩიაური თ., მითოლოგიური გადმოცემები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, მეცნიერება, თბილისი, 1967.
 7. პატარიძე ზ., ქართული მითოლოგია I, გელათის მეცნიერებათა აკადემიის შრომები, ფოლკლორისა და მითოლოგიის სერია №1, ქუთაისი, 1996.
 8. Arnold D., *Die Tempel Ägyptens*, Zürich, 1992.
 9. Catlin G., *Lattere and Notes of the Manners, Customs and Conditions of Nrth Amerikan Indians*, 1973, New York.
 10. Chappel J., *Stone axe factories in the Highlands of East New Guinea*. Proc. Prehist. Soc. 32, 1966, 96-121.
 11. Durkheim E., *Les forms èlémentaires de la vie religieuse*, Paris, 1912
 12. Gambashidze I., Mindiasvili G., Gogochuri G., Kachiani K./Dshaparidze I. *Ancient metallurgy and mining in Georgia in the 6th to 3rd mill.* Tbilisi, 2010.

13. Gambashidze I., Stöllner T. (eds.), *The Gold of Sakdrisi – Man's first gold mining enterprise*. Veröff. Dt. Bergbaumus. Bochum, 211 (Bochum 2016).
14. Gardiner A.H., Peet T.E., ČERNÝ, *The Inscriptions of Sinai, Pat. I and II*, London, 1952.
15. Hauptmann A., Bendall C., Brey G., Japaridze I., Gambashidze I., Klein S., Stöllner T., *Gold in Georgien. Analytische Untersuchungen und Goldartefakten und an Naturgold aus dem Kaukasus und dem Transkaukasus*. In: S.Hansen, A. Hauptmann, I. Mortzenbäcker, E. Pernicka (eds.), *Von Maikop nach Trialeti – Gewinnung und Verbreitung von Metallen und Obsidian in Kaukasien im 4.-2. Jartausend v. Chr. Beitr. Des Internationalen Symposiums in Berlin vom 1.-3. Juni 2006. Koll. Vor und Frugeschicht*. 13 (Bonn 2010).
16. Ramsel P.C., Inzendorf-Walpersdorf. *Sudien zur späthallstatt-Latèzeitlichen Besidlung im Traisental, Niederösterreich*. Fundber. Österreich, Materialh A6, Wien. 1998.
17. Rotenberg B. *Archaio-Metallurgical Researches in the southern Arabah 1959-1990. Part I: Egiptian new Kingdom (Ramesside) to Earli Islam*. Palestine Explor. Quart 131, 1999.
18. Stöllner Ir., Gambashidze A., Hauptman G., Mindiashvili G., Gogochuri G., Steffens, G., *Goldbergbau in Südostgeorgien – Neue Forschungen zum frühbronzezeitlichen Bergbau in Georgien*. In: S. Hansen/A. Hauptmann I., Motzenbäcker, E., Pernicka (eds.), *Von Maikopi nach Trialeti – Gewinnung und Verbreitung von Metallen nd Obsidian in Kaukasien im 4. -2. Jahrtausend v. Chr. Beitr. Des internarionalen Symposium in Berlin vom 1-3 Juni 2006. Koll. Vor-u Frugeschicht*. 13 (Bonn 2010).
19. Stöllner T., Gambashidze I., *The Gold of Sakdrisi and early Mining and Metallurgy in Transcaucasus and the Kura-Velli System*. In: G. Narimanisvili et all. (eds), *International Conference: Pro-*

- blems of Early Metal Age Archaeology of Caucasus and Anatolia. Proceedings, November 19-23. 2014.
20. Stöllner T., The ritual interplay: gold mining practices in the late 4th and early 3rd millennia BC, Thomas Stöllner in collaboration with Irina Gambashidze, With an appendix from Tobias Skovranek, Antoine Courcier and Thomass Stöllner, [Interaktion ohne Grenzen, Beispiele archäologischer Forschungen am Beginn des 21. Jahrhunderts, Band I. Interaction without borders, exemplary archaeological research at the beginning of the 21st century, Volume I, Schleswing, 2017.
 21. Titiev M., A Hopi salt expedition. Am. Anthr. 39. 1937.
 22. Weisberger G., Altägyptische Bergbau auf der Sinai-halbinsel. Technikgeschichte als Vorbild moderner Technik. Schr. Georg-Agricola-Ges. 2, 1976, 27-43.

NINO OTKHAVANI

SIGNS OF RELIGION IN THE CRAFT ACTIVITIES OF PREHISTORIC SOCIETY

Summary

Discussing certain archeological features of the finds of Sakdrisi--Dzedzvebi site, it becomes clear how closely related the practice of gold mining and certain rituals were in the existence of society at the end of the IV millennium and the beginning of the III millennium BC. It becomes clear that the materialized rituals are only a small part of the cult expressions that might have a possible place in the gold mining customs. Most of them might have been gradually formed from everyday habits. It is difficult to say which of them was dominant. We can

only suppose which practical habit led to the formation of the ritual. It may have been the complexity of the mining activity and, depending on it, the desire for a safe work process, the high degree of disaster and the expectation of profit. In the case of Sakdrisi mines, safe mining operations should have played the main role. Extracting ore-bearing veins or using fire was a high-risk activity. As for the results of the work, its prediction was a more difficult matter and depended entirely on the favour of the gods. If we consider these suggestions to be acceptable, then it is no longer surprising to have the galleries filled with used mining tools after the completion of the work and to leave specially selected stone tools on the mined areas. In my opinion, based on the fact that there was no technical necessity to leave the tools in the working area during the working process, which was clearly shown during the excavation, the only explanation should be sought in the religious aspect.